

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.29>

ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ДОКАЗУВАННЯ

Кузьменко О.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0000-0002-6117-523X***Кравчук П.Ю.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0000-0003-4246-974X*

Кузьменко О.В., Кравчук П.Ю. Віртуальні активи як предмет кримінального правопорушення: проблеми визначення та доказування.

Стаття присвячена віртуальним активам (криптовалюти) як предмету кримінального правопорушення з точки зору його визначення та доказування. Зазначено, що криптовалюта характеризується високим рівнем анонімності, оскільки персональні дані власників електронних гаманців (зокрема ім'я чи адреса користувача) не розкриваються, а ідентифікація здійснюється лише за допомогою унікального набору символів, що не дає змоги встановити особу. Водночас інформація про транзакції є відкритою, а всі операції з криптовалютою мають анонімний і незворотний характер. Тобто, у широкому розумінні криптовалюта – це цифровий нематеріальний актив, який функціонує як система розрахунків із динамічно змінною вартістю, має переважно анонімну природу та не перебуває під контролем центральних банків. До найбільш відомих криптовалют належать Bitcoin, Ethereum, Dash, Ripple, Monero, Litecoin, Augur, MaidSafeCoin тощо. При цьому найбільш відомою і дорогою з них біткоїн (Bitcoin) – перша децентралізована цифрова валюта, створена у 2008 році, яка використовується для обміну на товари чи послуги за допомогою технології блокчейн. А обмін криптовалют на реальні гроші здійснюється через онлайн-платформи, електронні платіжні системи або спеціалізовані обмінні сервіси.

Встановлено, що у чинному кримінальному законодавстві відсутні інші норми, які б прямо згадували віртуальні активи або криптовалюту. На практиці це призводить до того, що слідчі та прокурори у кримінальних провадженнях, пов'язаних із криптовалютами, діють фактично на власний розсуд, ухвалюючи процесуальні рішення, здійснюючи вилучення цифрових активів та організовуючи їх зберігання без чітко визначеного правового механізму. Внаслідок цього питання подальшої правової долі вилучених криптоактивів залишається неврегульованим і вирішується ситуативно.

Зроблено висновок, що віртуальні активи (криптовалюта) за своєю правовою природою можуть бути предметом багатьох кримінальних правопорушень. Наприклад, шахрайства (коли використовують обман під час її продажу або обміну на реальну валюту), крадіжки (таємне викрадення майна за допомогою певної комп'ютерної програми), вимагання чи незаконного збагачення (оскільки криптовалюту можна легко конвертувати в фіатну валюту, що досить складно потім відслідкувати) тощо.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, предмет кримінального правопорушення, досудове розслідування, доказування, вдосконалення законодавства.

Kuzmenko O.V., Kravchuk P.Y. Virtual assets as the subject of a criminal offense: problems of definition and proof.

The article is devoted to virtual assets (cryptocurrency) as a subject of a criminal offense from the point of view of its definition and proof. It is noted that cryptocurrency is characterized by a high level of anonymity, since the personal data of the owners of electronic wallets (in particular, the user's name or address) are not disclosed, and identification is carried out only using a unique set of characters, which does not allow to identify the person. At the same time, information about transactions is open, and all operations with cryptocurrency are anonymous and irreversible. That is, in a broad sense, cryptocurrency is a digital intangible asset that functions as a settlement system with a dynamically changing value, has a predominantly anonymous nature and is not under the control of central banks. The most famous cryptocurrencies include Bitcoin, Ethereum, Dash, Ripple, Monero, Litecoin, Augur,

MaidSafeCoin, etc. At the same time, the most famous and expensive of them is Bitcoin – the first decentralized digital currency, created in 2008, which is used to exchange for goods or services using blockchain technology. And the exchange of cryptocurrencies for real money is carried out through online platforms, electronic payment systems or specialized exchange services.

It was established that there are no other norms in the current criminal legislation that would directly mention virtual assets or cryptocurrency. In practice, this leads to the fact that investigators and prosecutors in criminal proceedings related to cryptocurrencies act in fact at their own discretion, making procedural decisions, carrying out the seizure of digital assets and organizing their storage without a clearly defined legal mechanism. As a result, the issue of the further legal fate of the seized crypto-assets remains unregulated and is resolved situationally.

It is concluded that virtual assets (cryptocurrency) can be the subject of many criminal offenses. For example, fraud (when deception is used when selling or exchanging it for real currency), theft (secret theft of property using a certain computer program), extortion or illicit enrichment (since cryptocurrency can be easily converted into fiat currency, which is quite difficult to track later), etc.

Key words: virtual assets, cryptocurrency, subject of criminal offense, pre-trial investigation, evidence, improvement of legislation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифровізації економіки й фінансової системи стрімко розвиваються відносини, пов'язані з обігом віртуальних активів. Криптовалюти, токени, NFT та інші цифрові форми вартості активно використовуються не лише у сфері інвестицій та електронної комерції, а й у злочинних схемах – від шахрайства до відмивання доходів. Зростання кількості кримінальних правопорушень, у яких фігурують віртуальні активи, зумовлює потребу у виробленні чіткої правової позиції щодо їх статусу як предмета злочину.

Незважаючи на ухвалення в 2022 році Закону України «Про віртуальні активи» та розвиток нормативної бази у сфері фінансового моніторингу, у кримінально-правовій площині поняття віртуального активу залишається недостатньо визначеним. Це призводить до розбіжностей у кваліфікації кримінальних правопорушень, складнощів у доказуванні та проблем у судовій практиці. Особливо гостро постає питання про те, чи можуть віртуальні активи визнаватися майном, предметом злочину, або ж лише засобом його вчинення.

Крім того, під час доказування правоохоронні органи в провадженнях, пов'язаних із криптовалютами, стикаються з низкою проблем: встановлення власника віртуального активу, верифікація цифрових слідів у блокчейні, фіксація та збереження доказів, допустимість інформації, отриманої з відкритих джерел чи закордонних платформ. Ці обставини актуалізують необхідність комплексного наукового аналізу правової природи віртуальних активів у кримінальному праві та механізмів їх доказування.

Метою статті є з'ясування правової природи віртуальних активів як предмета злочину та визначення основних проблем їх доказування у кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичні та прикладні аспекти обігу віртуальних активів досліджувало багато науковців, зокрема О. Дмитрієва, І. Доляновська, О. Іванова, К. Кривенко, Т. Овсійчук, М. Погорецький, Є. Самойлов та інші. Їхні праці стосуються переважно питань класифікації віртуальних активів, кримінально-правової кваліфікації злочинів, легалізації доходів, а також доказування цифрових транзакцій у кримінальному процесі. Водночас питання визначення віртуальних активів як предмета злочину та механізмів їх доказування залишаються лише частково висвітленими в юридичній науці, що й зумовлює потребу в подальшому дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Криптовалюта (від англ. *cryptocurrency*) – це різновид віртуальної або цифрової валюти, створення та облік якої базуються на принципах асиметричного шифрування й використанні сучасних криптографічних засобів захисту інформації. До найпоширеніших криптовалют належать Bitcoin, Ethereum, Ethereum Classic, Dash, Ripple, Monero, Litecoin, NEM, Augur, Maid Safe Coin та інші.

У науковому та нормативному дискурсах поряд із терміном «криптовалюта» застосовуються також поняття «віртуальні активи», «віртуальна валюта», «криптоактиви», «цифрові активи», «цифрова валюта» тощо. Водночас єдиної позиції щодо їх співвідношення й змістового наповнення в юридичній літературі поки що не сформовано.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» віртуальний актив – це цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей [1].

Зазначене визначення фактично відтворює формулювання, запропоноване у Рекомендаціях Робочої групи з фінансових дій (FATF) – незалежного міжурядового органу, що розробляє та впрова-

джує політику захисту глобальної фінансової системи від відмивання коштів, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Рекомендації FATF визнаються міжнародним стандартом у сфері протидії відмиванню коштів (AML) і фінансуванню тероризму (CFT) [2].

Отже, можна стверджувати, що наведене визначення поняття «віртуальні активи» було імплементовано до національного законодавства насамперед з метою забезпечення ефективної протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також запобігання фінансуванню терористичної діяльності.

На поточний момент, як зазначає К.Г. Некіт, варто позитивно оцінити відмову від використання терміну «криптовалюта», адже у світі наразі складається практика використання категорії «криптоактиви», яка за своєю сутністю є ширшою та включає в себе категорію криптовалют, однак і використання терміну «віртуальні активи» для врегулювання відносин щодо криптовалют є невдалим, оскільки знову ж таки, у світі поняття «віртуальні активи» використовується для позначення не лише криптовалют, але й інших видів цифрового майна. Слід зазначити, що при визначенні правових рамок для регулювання обігу криптоактивів (віртуальних активів) в Україні вкрай важливо враховувати існування різних видів таких і активів і передбачити спеціальний правовий режим для кожного з них. З метою визначення специфіки правового регулювання, пропонується виділяти такі види криптоактивів:

1) криптовалюти як такі (як загальна категорія криптовалют типу біткоїн, лайткоїн та інші), що не посвідчують прав вимоги;

2) токени, які посвідчують певні права вимоги та за своєю сутністю є своєрідним аналогом цінних паперів [3, с. 48-49].

Також, на нашу думку, окремої уваги потребує питання правового регулювання тих видів віртуальних активів, які за своєю сутністю відрізняються від криптовалют. Йдеться, зокрема, про так звані цифрові споживчі активи (utility-токени), що фактично виступають цифровим відображенням програм лояльності, бонусних або винагородних систем для споживачів. Такі токени забезпечують доступ до певного товару чи послуги, проте не передбачають можливості обміну на фіатні кошти (бонусні бали, електронні милі тощо).

Поряд із цим, дедалі актуальнішою є потреба у виокремленні специфічних категорій віртуальних активів, які функціонують у межах онлайн-ігрових платформ. З огляду на їх особливу правову природу та відмінність від криптоактивів, регулювання таких активів у межах нормативного акту, що визначає правовий режим обігу криптовалют, видається недоцільним.

Слід також зазначити, що на даний час не кожна країна світу має визначення поняття «віртуальний актив» та вимог до ліцензування цієї діяльності й сприйняття кожною країною різною. У таких країнах, як Алжир, В'єтнам, Індонезія, Марокко, криптовалюта заборонена. У Японії, США, Канаді, Данії, Чехії, Німеччині криптовалюта легалізована та має офіційний характер. В Штаті Каліфорнія дозволено використати криптовалюту, оскільки ухвалено Assembly Bill 129 і цей Закон дозволяє будь-якій компанії, асоціації або фізичній особі брати участь в обігу грошей, відмінних від законних платіжних систем. Інші країни класифікують їх як альтернативний засіб платежу, як товар, деякі не конкретизують статус, надаючи визначення «нематеріального блага» [4, с. 169-170].

Що стосується нашої держави, то в 2022 році було прийнято Закон України «Про віртуальні активи», який, на жаль, станом на сьогодні ще не набрав законної сили, оскільки необхідно внести зміни до Податкового кодексу.

Після прийняття зазначеного нормативного акту, Міністерство цифрової трансформації в Україні зазначило, що планує врегулювати ринок за досвідом європейських країн, оскільки існує ряд країн, в яких вже давно в національне впроваджено законодавство рекомендації FATF. Наприклад, Мальта і Естонія ввели спеціальні криптовалютні ліцензії на надання послуг, пов'язаних з віртуальними активами та дозволяє відкрити рахунок в банку або в платіжній системі без певних зобов'язань і на відповідність AML законодавству країни. Обов'язкова вимога в Естонії для отримання криптовалютної ліцензії наявність у проекту Compliance Officer, що повинен мати відповідну кваліфікацію і профільну освіту, так і відділ моніторингу фінансової безпеки. В Англії немає криптовалютних ліцензій і тому, хто займається бізнесом з криптовалютою потрібно зареєструватися в FCA (обмінники, біржі, ICO, IEO провайдери, додатки криптогаманців). Для бізнесу обов'язковими є: AML та KYC (Know Your Client) перевірки, оскільки FCA контролює не тільки належний моніторинг транзакцій, а й безпеку зберігання коштів, якщо недотримання AML законодавства передбачена фінансова та кримінальна відповідальність [4, с. 171].

Криптовалюта характеризується високим рівнем анонімності, оскільки персональні дані власників електронних гаманців (зокрема ім'я чи адреса користувача) не розкриваються, а ідентифікація здійснюється лише за допомогою унікального набору символів, що не дає змоги встановити особу.

Водночас інформація про транзакції є відкритою, а всі операції з криптовалютою мають анонімний і незворотний характер.

Отже, у широкому розумінні криптовалюта – це цифровий нематеріальний актив, який функціонує як система розрахунків із динамічно змінною вартістю, має переважно анонімну природу та не перебуває під контролем центральних банків. До найбільш відомих криптовалют належать Bitcoin, Ethereum, Dash, Ripple, Monero, Litecoin, Augur, MaidSafeCoin тощо. При цьому найбільш відомою і дорогою з них біткоїн (Bitcoin) – перша децентралізована цифрова валюта, створена у 2008 році, яка використовується для обміну на товари чи послуги за допомогою технології блокчейн. А обмін криптовалют на реальні гроші здійснюється через онлайн-платформи, електронні платіжні системи або спеціалізовані обмінні сервіси.

Слід також зазначити, що криптовалюта використовується не тільки в законних цілях, але й досить часто за її допомогою здійснюється придбання заборонених речовин та предметів у мережі Даркнет, криптовалюту незаконно викрадають, з її допомогою фінансують тероризм та збройну агресію. Окремі країни, такі як Північна Корея, мають кібервійська, завданням яких є злам бірж та викрадення криптовалют та її подальший обмін і продаж з метою обходу міжнародних санкцій з метою фінансування правлячого режиму.

Водночас до цього часу немає жодних роз'яснень щодо того, як слідчому, кіберполіцейському, детективу чи прокурору вилучити криптовалюту, яка є предметом злочину або здобута злочинним шляхом, де і в який спосіб її зберігати, а також як така криптовалюта має бути конфіскована за рішенням суду і, зрештою яким чином вона може бути потім реалізована з тим, щоб грошові кошти від її продажу надійшли до державного бюджету. Також до цього часу в Україні немає і наукових досліджень, які б надавали відповіді на ці та пов'язані з ними питання [5, с. 72-73].

Крім того, у кримінальному судочинстві наразі, на жаль, й досі не відбулися зміни щодо визнання криптовалюти об'єктом та предметом кримінального правопорушення. Так, у Кримінальному кодексі України не передбачено прямої кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння криптовалютою, а норми Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України не пристосовані до розслідування кримінальних правопорушень у сфері криптовалют і так само не передбачають порядку та процедури вилучення, зберігання і конфіскації криптовалюти. Наразі лише ч. 10 ст. 170 КПК України передбачає можливість накладення арешту на віртуальні активи [6].

Отже, у чинному кримінальному законодавстві відсутні інші норми, які б прямо згадували віртуальні активи або криптовалюту. На практиці це призводить до того, що слідчі та прокурори у кримінальних провадженнях, пов'язаних із криптовалютами, діють фактично на власний розсуд, ухвалюючи процесуальні рішення, здійснюючи вилучення цифрових активів та організовуючи їх зберігання без чітко визначеного правового механізму. Внаслідок цього питання подальшої правової долі вилучених криптоактивів залишається неврегульованим і вирішується ситуативно.

Однак, на нашу думку, віртуальні активи (криптовалюта) є предметом злочинного посягання, а тому мають бути частиною криміналістичної характеристики відповідного кримінального правопорушення, що, в свою чергу, призводить до необхідності включення їх до методики розслідування та переліку обставин, які підлягають доказуванню.

Разом з тим, на думку Т.П. Овсійчук, прогалини та невідповідності у чинному законодавстві є передумовою для уникнення кримінальної відповідальності за його вчинення. Враховуючи це, законодавцю необхідно здійснити ряд заходів, серед яких, передусім, розробка уніфікованої термінології у сфері віртуальних активів, яка відповідатиме Регламенту Європейського Союзу у сфері обігу віртуальних активів – Markets in Crypto-Assets, а також набуття чинності профільним законом про віртуальні активи. В подальшому необхідно розробити справедливую методологію визначення вартості віртуальних активів, в тому числі невзаємозамінних non-fungible tokens для цілей їх коректного відображення під час декларування та кримінально-правової кваліфікації. Важливим аспектом також залишається підвищення рівня компетентності сторін кримінального провадження та суду у сфері обігу віртуальних активів: порядку їх створення, обміну, відчуження та припинення, а також збільшення кількості спеціалістів та експертів у цій сфері [7, с. 160].

Висновки. Отже, з урахуванням проведеного дослідження можна зробити висновок, що віртуальні активи (криптовалюта) за своєю правовою природою можуть бути предметом багатьох кримінальних правопорушень. Наприклад, шахрайства (коли використовують обман під час її продажу або обміну на реальну валюту), крадіжки (таємне викрадення майна за допомогою певної комп'ютерної програми), вимагання чи незаконного збагачення (оскільки криптовалюту можна легко конвертувати в фіатну валюту, що досить складно потім відслідкувати) тощо.

Крім того, основні проблеми під час доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з криптовалютою, полягають в недостатньому законодавчому врегулюванні питання її вилучення,

зберігання та конфіскації, що, в свою чергу, потребує подальшого дослідження та внесення змін до КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#top> (дата звернення: 14.11.2025).
2. FATF. Guidance for a risk-based approach. Virtual assets and virtual asset service provider. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/RBA-VA-VASPs.pdf> (дата звернення: 14.11.2025).
3. Некіт К.Г. Розвиток правового регулювання обігу віртуальних активів (криптовалют) в Україні. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 44. С. 45–50. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i44.455>.
4. Кришевич О.В., Рощина І.О. Криптовалюта, як предмет кримінального правопорушення проти власності: національне та міжнародне законодавство. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 23-24. С. 168–175. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-168-175>.
5. Козій В.В. Конфіскація криптовалюти (віртуальних активів) під час виконання судових рішень у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 72–84. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.06>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.11.2025).
7. Овсійчук Т.П. Теоретико-правові аспекти визначення віртуальних активів як предмета незаконного збагачення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 88(3). С. 157–161. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.23>.